

Башко В. Й.,

*аспірант Науково-дослідного фінансового інституту
при Міністерстві фінансів України*

ВПЛИВ ДЕФІЦИТІВ БЮДЖЕТУ НА СУКУПНИЙ ПОПИТ ТА ПРОПОЗИЦІЮ: КЕЙНСІАНСЬКИЙ ПІДХІД У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

Початок ХХІ ст. дав старт новому витку застосування на практиці кейнсіанської доктрини прийняття дефіцитних бюджетів з метою стимулювання сукупного попиту у розвинених країнах. При цьому протягом 90-х рр. минулого століття кейнсіанська теорія стимулюючого впливу бюджетних дефіцитів піддавалася жорсткій критиці з боку своїх опонентів. Ключовими аргументами останніх було значне збільшення державних боргів. Критика стосувалася не тільки негативного впливу всезростаючого державного боргу на сукупну пропозицію внаслідок ефекту витіснення приватних інвестицій. Активізувався також підхід, відповідно до якого і сукупний попит зменшується внаслідок невизначеності та раціонального очікування приватним сектором підвищення податкового тиску. У 90-х рр. ХХ ст. не відмовилися від кейнсіанських рецептів одужання від глибокої рецесії хіба що Японія та країни Латинської Америки і колишнього соціалістичного табору.

Поряд із цим не припиняються дебати як за кордоном, так і в Україні навколо проблем впливу дефіциту бюджету на сукупний попит та пропозицію, його оптимального розміру та напрямків використання. Однак якщо більшість учених-економістів заочно і погодилися з існуванням помірних розмірів дефіциту бюджету, що є меншим або принаймі рівним темпу зростання економіки у довготривалому періоді, то щодо сфер використання залучених коштів і досі точаться дискусії, в основі яких лежить більш фундаментальна суперечність – сукупний попит чи пропозиція обумовлюють визначення рівноважного обсягу виробництва, а отже є цілями політики стимулювання.

Становлення та генезис вчення Кейнса

Ключове значення сукупних попиту і пропозиції* полягає у тому, що вони обумовлюють обсяг виробництва, зайнятості, цін та інших не менш важливих економічних параметрів. Першою спробою з'ясувати первинність чинників визначення рівня виробництва та зайнятості був закон Ж.-Б. Сея, на заході відоміший під назвою закон Вальраса. Він полягає у тому, що “пропозиція творить свій власний попит”. Тривалий час економісти класичної школи, зокрема Д. Рікардо, Дж. Ст. Міль, А. Маршалл, дотримувалися цієї точки зору. Так, у “Началах політичної економії” Дж. Ст. Міля знаходимо: “Те, що створює собою засоби платежів за товари, – це самі товари... Якщо б ми раптово змогли подвоїти виробничі потужності країни, то ми подвоїли б і пропозицію товарів на кожному ринку, і тим самим ми одночасно подвоїли б купівельну спроможність. Кожен в однаковій мірі висту-

---

* Тут і надалі маються на увазі внутрішні сукупні попит і пропозиція.

пив би з подвоєним попитом, як і з подвоєною пропозицією...”¹. В основі цього підходу, що визначав сукупну пропозицію як первинний фактор обсягу виробництва, — рівність між бартерною економікою і економікою, в якій обмін здійснюється при посередництві грошей. Ось що з цього приводу говорить Маршалл: “Про особу говорять, що вона використовує (дохід. — *Авт.*), коли хоче отримати негайне задоволення від послуг і товарів, які вона купує, про неї говорять, що вона зберігає, коли її дії призводять до того, що праця і товари, що купуються нею, перетворюються на виробництво багатства, яке, як очікується, слугуватиме їй джерелом задоволення різноманітних потреб у майбутньому”². Отже, акт виробництва товару супроводжується отриманням доходу, який негайно витрачається на задоволення поточних або майбутніх потреб. Це означає, що надвиробництво неможливе, а економіка функціонує на межі потенційного обсягу виробництва. Звідси впливає і позиція класиків щодо ролі, яку відіграють дефіцити бюджету, що чітко відображається у теоремі еквівалентності Рікардо. Згідно з цією теоремою дефіцит бюджету фінансується шляхом вилучення доходів економічних агентів у бюджет, які б в іншому разі були спрямовані на купівлю товарів і послуг. Хоча в кінцевому підсумку ці доходи і спрямовуються на ринок товарів і послуг, однак, по-перше, потрібно більше часу для перерозподілу цих доходів через бюджет, у результаті чого тимчасово утворюється надлишкова пропозиція товарів і послуг. По-друге, формування дефіцитів передбачає виплату відсотків за державним боргом за рахунок доходів бюджету, формування “невідновних” втрат (*deadweight losses*), які пов’язані із додатковими податками задля обслуговування боргу, спрямовуючи тим самим фінанси у непродуктивну сферу. Очевидно, що якщо виходити з позиції тогочасних класиків щодо первинної ролі сукупної пропозиції, то їхні аргументи щодо згубності державних дефіцитів є цілком обґрунтованими.

Слід зазначити, що процеси, які відбувалися в реальній економіці, були далекими від теоретичної побудови представників класичної школи. Безробіття, що час від часу охоплювало країни і континенти, постійні флуктуації обсягу виробництва, які зрештою вилилися у масштабну економічну кризу 1929–1933 рр., вказували на невірність у теоретичних постулатах тогочасних економістів щодо неможливості перевиробництва та відхилення фактичного його обсягу від потенційного. Незадоволення теорією класиків, що виявилася неспроможною пояснити реальні процеси в економіці, та вихід у світ “Загальної теорії зайнятості, проценту і грошей” Дж. М. Кейнса, обумовили так звану кейнсіанську революцію. Її наріжним каменем стало твердження, що існують провали сукупного попиту і він не досягає обсягу пропозиції. А тому свою увагу Кейнс зосереджував на таких змінних факторах, як особисте споживання та приватні інвестиції, що визначають рівень і динаміку ефективного попиту, а також на державних

---

¹ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. — М.: Прогресс, 1978. — С. 71.

² Там само. — С. 72.

видатках, якими необхідно маневрувати для того, щоб компенсувати мінливість двох попередніх складових сукупного попиту. Отже, фундаментальна контрверсія Кейнса полягала в тому, що капіталістична система неспроможна ефективно використовувати наявні ресурси через потрясіння сукупного попиту, а тому потребує державного втручання. Основним ключем до розуміння цих потрясінь сукупного попиту є невідповідність між заощадженнями та інвестиціями, які у класичній теорії подаються як тотожні. Кейнс критикує висловлювання свого учителя Маршалла про те, що весь дохід витрачається на поточне споживання і споживання майбутнє, тобто інвестиції. З цього приводу він зауважує: “Акт індивідуального заощадження означає, якщо так можна висловитися, рішення сьогодні не обідати. Однак він не обов’язково приводить до рішення пообідати... або взагалі використати річ у певний момент”³. У результаті цього деяка частина доходу консервується у вигляді надлишкових або вимушених заощаджень, зменшуючи сукупний попит, який за відсутності цієї консервації дорівнював би сукупній пропозиції, як і твердили класики.

Досить цікавим для нашого подальшого аналізу буде виявлення причин виникнення надлишкових заощаджень, сума яких виводиться із кругообігу і є первинною причиною зменшення сукупного попиту. Кейнс досить суперечливо і невиразно трактує причину консервації надлишкових заощаджень, які він ще називає вимушеними. Кейнс твердить: “Вимушене заощадження є перевищенням дійсних заощаджень над тим, що заощаджувалося б, якщо б в стані тривалої рівноваги існувала би повна зайнятість”⁴. Водночас він погоджується із Бентамом, який один із перших почав досліджувати феномен надлишкових заощаджень, пов’язуючи процес їхньої появи зі збільшенням грошової маси в обігу порівняно з обсягом товарів і послуг. У принципі, виходячи із теорії Кейнса, можна зробити декілька висновків щодо причин виникнення та етапів подальшого збільшення надлишкових заощаджень. По-перше, такою першопричиною можуть бути психологічні чинники консервативних споживачів. У міру росту обсягу виробництва, а отже і доходів, цілком логічно припустити, що пропорційно повинна збільшуватись і частка споживання. Однак насправді споживання може збільшуватись темпами меншими, ніж дохід. Одночасно ця частина заощаджень за сучасних умов розвитку технології виробництва не трансформується в інвестиції через нераціональність їх збільшення при спадній граничній схильності до споживання. Другою першопричиною може стати невдала грошово-кредитна політика. Мається на увазі, що під час стрімкого зростання обсягу виробництва відповідальні за проведення грошово-кредитної політики органи недооцінять темпів цього зростання, випустивши меншу, ніж потрібно, кількість грошей в обіг. Хоча ця помилка на першому етапі безпосередньо і не призводить до збільшення надлишкових заощаджень,

---

³ *Лейонхуфвуд А.* Кейнс как последователь Маршалла // Вопросы экономики. – 2006. – № 5. – С. 5–17.

⁴ *Кейнс Дж. М.* Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Прогресс, 1978. – С. 142.

проте вона зменшує сукупний попит, що на другому етапі виллється у надлишкові заощадження. При цьому слід зауважити, що Кейнс абсолютно чітко визначає цю проблему як монетарну за своєю суттю, оскільки зі збільшенням доходів монетарна влада має можливість збільшити грошову масу і тим самим задовольнити підвищену потребу у ліквідності, а отже і протидіяти падінню сукупного попиту. Тому він дотримується позиції щодо ефективності протидії грошово-кредитної політики зародженню кризи на її ранніх стадіях. Окрім психологічних особливостей споживачів та неадекватної монетарної політики, на сукупний попит можуть вплинути й інші як внутрішні, так і зовнішні збурення в економіці.

На другому етапі провалу сукупного попиту відбувається декілька паралельних взаємопов'язаних процесів накопичення надлишкових заощаджень в результаті дії мультиплікативного ефекту, які неможливо відокремити один від одного. Перший вид мультиплікативної дії пов'язаний із перерозподілом доходів внаслідок падіння обсягу виробництва. У результаті цього у частини представників суспільства опиняється більша сукупність доходів, ніж та, яку вони спроможні спожити і раціонально вкласти в інвестиції. Зокрема, підприємці, спостерігаючи за падінням сукупного попиту, закладають цю тенденцію у розрахунок при визначенні граничної ефективності капіталу і тим самим зменшують свої інвестиції, що також є складовою сукупного попиту, оскільки вони зрозуміли, що попередній рівень інвестицій виявився надлишковим. Натомість у іншій частині суспільства, що опинилася без роботи, споживчі потреби не підкріплені доходами, а отже не переростають у сукупний попит. Саме цей випадок і мав на увазі Кейнс, коли вів мову про вимушені заощадження, що виникають під час падіння обсягу сукупного попиту, виробництва і зайнятості.

Одночасно із розгортанням кризи збільшується і невизначеність у суспільстві щодо майбутнього. Хоча Кейнс явно і не проводить паралелей між надлишковими заощадженнями і ліквідною масою платіжних засобів, однак по своїй суті зростаюча частка доходу, яка спрямовується на формування ліквідних запасів, фактично є надлишковими заощадженнями, а тому очевидно, що визначення факторів динаміки збільшенням ліквідної маси платіжних засобів і будуть ключем до розуміння формування надлишкових заощаджень у пік розгортання економічної кризи. Одним із основних факторів, що позначаються на динаміці переваг ліквідності, є невизначеність. Кейнс говорить: "Страх і невпевненість у майбутньому, які сприяють різкому падінню граничної ефективності капіталу, породжують, звичайно, різкий ріст переваги ліквідності, а відповідно, і ріст норми процента. Крах граничної ефективності капіталу, що має тенденцію супроводжуватися ростом норми процента, має здатність значно посилити падіння обсягу інвестицій"⁵. Мотив переваги ліквідності вступає у дію в момент, коли криза, спричинена первинним і частково вторинним зменшенням сукупного попиту, призводить до підвищення невизначеності у суспільстві. На цьому етапі розгортання кризи заходів щодо усунення первинних її причин уже

---

⁵ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Прогресс, 1978.

недостатньо, а економіка потрапляє у так звану пастку ліквідності. Отже, другий етап провалу сукупного попиту пов'язаний з дією кейнсіанського мультиплікатора, який помножує первинне падіння сукупного попиту і спричиняється до вторинного падіння сукупного попиту, тобто

$$\Delta AD = \Delta AD_1 + \Delta AD_2 (\Delta AD_1),$$

де ΔAD – зменшення сукупного попиту; ΔAD_1 – першопричинне зменшення сукупного попиту; ΔAD_2 – мультипліковане падіння сукупного попиту.

Процес падіння сукупного попиту та обсягу виробництва буде тривати доти, поки надлишкові інвестиції не вичерпаються, і потреба у збільшених інвестиціях знову не зрівняє обсяг заощаджень з інвестиціями.

Однак Кейнс вважає, що потрібно занадто багато часу для того, щоб обсяг заощаджень зрівнявся із обсягом інвестицій, а держава не може дозволити собі спокійно спостерігати за перебігом кризи, масовим безробіттям та злиднями. Тому він пропонує вилучити ці надлишкові законсервовані збереження, що не впливають на сукупний попит, шляхом запозичень у бюджет і перерозподіляти їх, здійснюючи “витрати, що фінансуються за допомогою позик, маючи на увазі урядові інвестиції, що фінансуються шляхом запозичень у приватних осіб, а також всілякі інші поточні урядові витрати, що фінансуються таким чином”⁶. Кейнс твердить, що спорудження пірамід, землетрус, “риття дірок у землі” у пошуках золота, навіть війни призводять до того, що збільшується зайнятість, а надлишкові заощадження перетворюються у чийсь доходи. Ось як про це пише Кейнс: “Дві піраміди і дві заупокійні меси вдвічі краще, ніж одна... Доти поки мільйонери знаходять для себе задоволення у побудові величезних особняків, де вони утримують свою плоть, поки живі, і пірамід, щоб укрити їх там після смерті, або, каючись в гріхах, споруджують собори або обдаровують монастирі і закордонні місії, той день, коли достатня кількість капіталу стане перешкодою для достатньої кількості продукції, може бути відстрочений”⁷. Кейнс виправдовує дефіцити бюджету, навіть якщо вони видаються нерациональними, стверджуючи, що не варто сподіватися на те, що перерозподіл доходів внаслідок падіння обсягу виробництва не спричинить зростання надмірних заощаджень і “залежатиме від таких випадкових і нерідко неефективних ліків” (будівництво пірамід, особняків і т.д. – *Авт.*). Тому Кейнс вважає, що держава, фінансуючи свої видатки у дефіцит, не повинна керуватися комерційним розрахунком, тобто те, що справедливо для індивідів, не завжди справедливо для держави в цілому.

Уже наприкінці 30-х років ХХ ст. теоретичні рекомендації Кейнса почали втілюватися у життя командою Ф. Рузвельта у США. Більше того, у 1950–1960-х рр. активні дії уряду стимулювання сукупного попиту шляхом дефіцитного фінансування державних видатків стали загальноприйнятою практикою майже в усіх капіталістичних країнах. Вважалося, що така політика скоріше призведе до одночасного росту обсягу виробництва та ін-

---

⁶ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Прогресс, 1978.

⁷ Там само. – С. 198, 289.

фляції, аніж до винятково інфляції. Відбулася абсолютизація рекомендацій Кейнса щодо активного втручання держави у перерозподільні процеси, що в принципі стосувалися лише фази перевиробництва. У цей час у країнах Європи високими темпами зростала не тільки соціальна складова урядових витрат, а й участь держави у різноманітних інвестиційних проектах. У США кейнсіанська концепція стимулювання сукупного попиту будь-якими засобами призвела до гонки озброєнь та військової експансії у Корею та В'єтнам*. Проте така політика швидко принесла свої негативні плоди: активізувалися інфляційні процеси, зростали урядові борги, зменшувалися темпи зростання обсягів виробництва. Тоді ж відбувається розчарування у кейнсіанському вченні і його жорстка критика. Спочатку кейнсіанці, зокрема Дж. Р. Хікс, звинувачують у розгортанні інфляційних процесів “псевдокейнсіанську” політику урядів, які не в змозі протистояти вимогам більшості населення щодо збільшення соціальних виплат. Однак з часом навіть прихильники Кейнса змушені корегувати власні теоретичні положення. Так, той же Хікс визнає, що Кейнс абсолютизував свої рекомендації, вироблені на базі кризи перевиробництва 30-х років. Він зазначає: “...дуже легко уявити, що економіка буде функціонувати нижче своїх можливостей, якщо її не підштовхує вперед цілеспрямована стимулююча політика; однак саме така картина мені видається однобічною”⁸. Він погоджується, що інфляційні процеси зумовлені експансіоністською політикою урядів: “Замість того, щоб забезпечити реальний поступ вперед, або економічне зростання, що вона, як здається, і робила протягом настільки тривалого часу, стала просто породжувати інфляцію. Склалося враження, що щось пішло у невірному напрямку”⁹.

Прихильники Кейнса, щоб реанімувати та оновити його теорію, починають пошук помилок і швидко їх знаходять. Зокрема, зрозумівши, що сукупна пропозиція не породжує сукупний попит, Кейнс висунув фактично антитезу – у сукупному попиті відбуваються провали, а отже, їх потрібно ліквідувати стимуляційною політикою уряду. Це було його головною помилкою. Кейнс проводить чітку лінію між сукупним попитом і пропозицією. Насправді сукупний попит і пропозиція взаємопов'язані хоча б через інвестиції, які одночасно є складовою сукупного попиту та визначальним фактором сукупної пропозиції, і що дуже важливо – її структури. А. Лейонхуфвуд, представник посткейнсіанства і відомий дослідник Кейнса, пише, що першим, до чого Кейнс мав би бути готовий, так це до того, що “для економіки в цілому попит не може бути абсолютно незалежним від пропозиції. Якщо б між ними не було деякого зв'язку, сукупні зайнятість і

---

* Хоча військові видатки у США можна порівнювати до будівництва пірамід, однак вони приносять позитивніший результат. По-перше, військові технічні розробки є каталізатором технічного прогресу в інших галузях економіки. По-друге, існують певні вигоди від геополітичного домінування у світі, зокрема, доступ до дешевих енергоносіїв.

⁸ Хікс Дж. Р. Стоимость и капитал. – М.: Прогресс, 1988. – С. 43.

⁹ Там само.

випуск визначалися б граничною продуктивністю і граничною важкістю праці, як у класичній теорії”¹⁰. Тобто Кейнс у принципі зробив ті ж помилки, що і його попередники, тільки з точністю до навпаки, однобічно акцентуючи увагу на сукупному попиті. Однак, незважаючи на те, що Кейнс назвав свою теорію “загальною” у тому числі й щодо рекомендацій фінансування державних витрат у борг, він, на відміну від своїх послідовників, розумів, що провали попиту є окремим випадком. Ось що він пише про надлишкові заощадження, які є причиною провалів попиту: “Надлишкові вимушені заощадження являють собою рідкісне і дуже нестійке явище, і навпаки, вимушена нестача заощаджень відповідає звичайному стану речей”. Звідси ми можемо зробити висновок і щодо рідкості провалів сукупного попиту, а отже і про необхідність стимулювання останнього за допомогою урядових позик.

Тим часом, опоненти кейнсіанського підходу створили власну теоретичну базу макроекономічної рівноваги. Зокрема, представники неокласичної школи у центр своїх теоретичних розробок ставлять сукупну пропозицію, відбувається ренесанс закону Сея. Р. Лукас і Т. Серджент висувують теорію “реального (ділового) економічного циклу”, згідно з якою коливання відбуваються в результаті реальних шоків, що впливають на сукупну пропозицію. На тлі відновлення довіри до неокласичного вчення про визначальний характер сукупної пропозиції з’являється теорія еквівалентності Рікардо-Барро, яка займає компромісну позицію між класичною та кейнсіанською доктринами. Р. Барро стверджує, що дефіцити бюджету не впливають на сукупний попит, оскільки домогосподарства поводять себе раціонально. При збільшенні урядових боргів та соціальних виплат вони розуміють, що ці борги буде змушене виплачувати прийдешнє покоління. Тому, за умов дефіциту бюджету, домогосподарства радше будуть більше заощаджувати, аніж споживати, тобто, як твердить Р. Барро, існує рівність між податками і дефіцитами бюджету¹¹. При цьому він висуває теорію “динамічного оподаткування”¹², яка полягає в тому, що дефіцити бюджету необхідні для згладжування піків податкового навантаження, оскільки останні призводять до затухання ділової активності. Р. Барро стверджує, що витрати на обслуговування боргу будуть меншими, аніж витрати внаслідок падіння темпів росту, спричинених вимушеним підвищенням податків. На це можна зауважити, що при аналізі поведінки домогосподарств, які є основним творцем сукупного попиту, він використовує передумову “раціональної поведінки”, натомість при аналізі обґрунтування необхідності згладжування піків податкових вилучень через дефіцит така передумова не ставиться.

---

¹⁰ *Лейонхуфвуд А.* Кейнс как последователь Маршалла // Вопросы экономики. – 2006. – № 5. – С. 5–17.

¹¹ *Barro R. J.* Are Government Bonds Net Wealth // Journal of Political Economy. – 1974. – Vol. 82. – № 6. – P. 1095–1117.

¹² *Barro R. J.* On Determination of the Public Debt // Journal of Political Economy. – 1979. – Vol. 87. – P. 940–947; *Barro R. J.* Optimal Debt Management // NBER Working Paper № 5327. – 1995.

Адже якщо допустити раціональність поведінки як населення (фактор попиту), так і фірм (фактор пропозиції), то дефіцити бюджету не потрібні для згладжування піків податкових навантажень, оскільки економічні суб'єкти розумітимуть, що це тимчасове явище, а в результаті сьогоdnішнього послаблення податкового тиску завтра вони будуть змушені платити вищі податки, щоб повертати урядові борги та відсотки за ними.

Після тривалого домінування класичних постулатів при формуванні бюджетної політики у 90-х рр. ХХ ст. у більшості розвинених країн світу, із очевидністю чергового провалу сукупного попиту у 2001–2003 рр., відновився інтерес до кейнсіанського вчення. Більшість економістів починають розуміти, що провали відбуваються як з боку попиту, так і пропозиції. Після тривалих суперечок навколо визначальної ролі сукупного попиту чи пропозиції для досягнення економічного росту з'явилося розуміння, що грубий аналіз попиту й пропозиції призводить до помилок у оцінках. А отже, як твердить А. Лейонхуфвуд, необхідно “вийти за межі кривих попиту і пропозиції і дослідити більш суттєві параметри функцій корисності і виробничих функцій”¹³. Результати ефективності стимулювання як попиту, так і пропозиції можуть значно відрізнитися залежно від правильності вибору часу, самих попиту чи пропозиції, а також механізмів та напрямів здійснення витрат, що фінансуються шляхом залучення позик. З погляду корисності будівництво пірамід не збільшувало ефективність, а доходи, отримані внаслідок такого будівництва, спрямовувалися на товари, відмінні від пірамід. Помилкою Кейнса було те, що в структурі виробництва, в якій одна частина товарів і послуг не відповідає запитам суспільства (піраміди), іншої частини товарів і послуг буде недостатньо, щоб задовольнити потреби, підкріплені доходами від будівництва цих пірамід. На затребувані товари і послуги підвищуватиметься ціна, оскільки пропозиція товарів, що користуються попитом, не збільшується. Одночасно зростатиме і безробіття, адже зменшиться гранична корисність від меншої кількості товарів, що купуються за вищими цінами, а гранична важкість праці збільшується, тому що частина трудових ресурсів спрямовується на будівництво пірамід, або

$$\Delta r = f(u - v),$$

де Δr — зміна безробіття; u — гранична корисність від товарів і послуг, отриманих за заробітну плату; v — гранична важкість праці.

При цьому уряд може продовжувати і надалі стимулювати збільшення зайнятості будівництвом пірамід до того часу, коли не з'являться ознаки безробіття та інфляції, а крива Філіпса стане позитивно нахиленою.

Отже, держава своїми рішеннями одночасно впливає на попит і пропозицію, а дефіцити бюджету, що віддаляють структуру виробництва від оптимальної, призводять не тільки до інфляції, а й зрештою до безробіття (правда, не вимушеного, як у Кейнса, а добровільного). Ті ж самі зауваження можна пред'явити і до ортодоксальних прихильників стимулювання сукуп-

¹³ Лейонхуфвуд А. Кейнс как последователь Маршалла // Вопросы экономики. — 2006. — № 5. — С. 5–17.

ної пропозиції. Уряд може зменшувати податки, збільшувати субсидії і тим самим підтримувати нераціональну структуру виробництва, неефективність внутрішнього виробника або сприяти перевиробництву товарів і послуг, якщо структура виробництва є оптимальною, а виробник – ефективним.

Стимулюючі наслідки бюджетних дефіцитів у Японії та Україні

Японія у 90-х рр. ХХ ст. була чи не єдиною розвинутою країною, що мала значні бюджетні дефіцити. Політика дефіцитного фінансування урядових видатків, за рекомендацією представників кейнсіанства, почала активно втілюватися у життя, зважаючи на подібність симптомів Великої депресії у США 1930-х рр. і кризи в Японії. Для того, щоб вивести економіку зі стійкої економічної кризи, уряд Японії за цей час започаткував 10 програм бюджетного стимулювання економіки на загальну суму більш ніж 100 трлн ієн*. Основна частка цих коштів спрямовувалася на суспільні роботи, передусім у будівельну галузь та сільське господарство, які були надзвичайно неефективними, але попри це лобювалися представниками правлячої ліберально-демократичної партії. Б. Пауел пише, що кошти спрямовувалися не у відповідності із ринковими споживчими потребами, а до бізнесменів, що мають політичні зв'язки, до тих компаній, які, за відсутності державної підтримки, були б нерентабельними¹⁴. Як приклад ефективності урядових видатків, що фінансуються шляхом позик, Пауел наводить будівництво високотехнологічного мосту – тунелю через Токійську затоку. Для його будівництва державою була надана позика у 5,3 млрд дол. США, а термін окупності проекту, за оцінками самого уряду, становитиме близько 40 років. Однак результати такої політики виявилися вкрай незадовільними. Навіть представник нового кейнсіанства П. Кругман визнав неефективність бюджетного стимулювання у борг: “Японська поштово-заощаджувальна система, що спрямовує ресурси у проекти, пов'язані із суспільними роботами, які фактично не приносять ніякої соціальної віддачі, є монументально неефективною; те ж саме можна сказати про практику пролонгації кредитів компаніям, які ніколи не стануть прибутковими, тим самим підтримуючи капітал, який виробляє те, що нікому не потрібно”¹⁵. Проводячи аналіз причин різної ефективності кейнсіанської політики у США 1930-х рр. та в Японії протягом 1990-х рр., можна відмітити дві істотні різниці між цими двома випадками. По-перше, у США була криза перевиробництва, однак структура виробництва в цілому відповідала попиту. Зовсім інша ситуація склалася в Японії, де перевиробництво охопило значну частку товарів і послуг, що були незатребувані споживачами, однак виробництво яких субсидувалося урядом. Друга відмінність, що лежить в основі нераціонального розподілу ресурсів, які спрямовувалися на стимулювання економіки, полягає в інституційній побудові політичної влади в Японії. Зауважимо, що рівень розвитку громадянського суспільства в цій країні дуже низь-

---

* Для порівняння: ВВП Японії у 1995 р. становив 499 трлн ієн.

¹⁴ Пауелл Б. Объяснение японской рецессии // Маэстро бума. Уроки Японии: Сб. ст. – Челябинск: Социум, 2003. – С. 108–129.

¹⁵ Там само.

кий. ЛДП, яка беззмінно перебуває при владі майже півстоліття, настільки зрослася із бізнесом, що уряд фактично є лобістом будівельної галузі та АПК на шкоду всій економіці. Хоча в США також спостерігаються елементи військового лобі, однак жорстка боротьба між двома партіями та значно ефективніший громадський контроль не дають розвинути цьому явищу. Слабку інституційну структуру та неефективну бюджетну політику в Японії можна порівняти із багатьма іншими країнами, де відсутня розвинена демократія, а тому дефіцитне фінансування є потенційним джерелом нераціонального перерозподілу ресурсів в економіці та перманентних боргових криз.

Незважаючи на істотну різницю між Японією та Україною, на прикладі короткого відрізка часу в історії незалежної України також можна отримати підтвердження наведених теоретичних положень. У перші роки незалежності за потенціалом Україну часто порівнювали із Францією. Обсяг вітчизняного виробництва у 1990 р. був набагато вищим, аніж сьогодні, проте у самій його структурі були закладені передумови економічної кризи. Ми були першими за кількістю виплавлених тонн сталі, видобутих тонн вугілля, створених ядерних боєголовок на душу населення. Однак обсяг цієї продукції у структурі виробництва був різновидом пірамід, будівництво яких фінансувалося державою. Як тільки вона перестала це робити, почався процес переорієнтації економічної системи у ринкову, де головну роль споживача відігравала не держава, а приватні особи. Внаслідок відсутності державних замовлень структура виробництва не відповідала запитам тепер уже ринкового попиту. Значне зростання невизначеності у суспільстві сприяло тому, що суб'єкти економічних відносин нагромаджували значну частку ліквідних засобів, зменшуючи як сукупний попит, так і інвестиції. За відсутності товарного покриття внутрішній попит на початку 90-х рр. XX ст. значно знизився, натомість зросли запаси коштів та цінностей, які за своєю суттю є надлишковими заощадженнями, про які згадував Кейнс. Так, у 1994 р. такі заощадження становили 11,4 % ВВП. На перший погляд, складається враження, що рекомендації Кейнса про стимулювання низького попиту відповідали політиці урядів щодо дефіцитів бюджету, яка проводилась у 1990-х рр. Проте існують істотні відмінності в умовах виникнення низького попиту у теоретичних концепціях Кейнса та практиці в Україні. Якщо у Кейнса сукупний попит знижується сам по собі, то в Україні це зниження продиктоване швидше невідповідністю пропозиції ринковим запитам внутрішнього споживача. Стимулювання попиту у 90-х рр. XX ст. призводило винятково до зростання цін та погіршення торгового балансу. Пропозиція не була здатна за такий короткий проміжок часу відповісти на змінений водночас попит. Більше того, враховуючи те, що дефіцити бюджету у 1996–1998 рр. почали фінансуватися за рахунок ОВДП, це, внаслідок ефекту витіснення приватних інвестицій, стало одним із факторів значного зниження інвестицій в основний капітал до рівня 13,3 % у 1997 р. За підсумком 14 років незалежності інвестиції в основний капітал становили лише 17,0 % від ВВП. Якщо брати до уваги трансформаційні процеси, які відбувалися в нашій економіці протягом цього періоду, то цей показник є низьким. Вказане збільшує технологічне відставання України від розвине-

них країн, навіть незважаючи на те, що протягом 2004–2005 рр. інвестиції збільшилися до 22 %. Про технологічну відсталість України та невідповідність пропозиції внутрішньому попиту свідчить як зростання імпорту товарів, так і погіршення якійсної структури експорту товарів. Так, якщо у 1996 р. частка двох сировинних позицій у структурі експорту – мінеральних продуктів та недорогоцінних металів дорівнювала 41,8 %, то у 2005 р. на їх долю припадало 54,7 %, що підтверджує закріплення за вітчизняною економікою статусу сировинного придатку розвинених країн (таблиця).

Свідченням того, що пропозиція не може адекватно реагувати на підвищення платоспроможного попиту, є досвід 2005-го, та першої половини 2006 р. Внаслідок збільшення частки перерозподілу ВВП через державний бюджет та зростання соціальної компоненти у структурі видатків зростання споживчого попиту спричинило погіршення торгового балансу. Так, зовнішньоторговельний баланс товарів і послуг за перше півріччя 2006 р. вперше за шість років став від'ємним – 985 млн дол. США. При цьому за відповідний період баланс торгівлі товарами становив 2917 млрд дол. Досить високим був також рівень інфляції у 2005 р. – 10,6 %, що також свідчить про відставання темпів зростання пропозиції від темпів попиту. Іншим показником активності внутрішнього попиту, про який ми уже згадували, є запаси коштів та цінностей у структурі ВВП. Так, у 2004–2005 рр. надлишкові заощадження становили відповідно – 1,4 та 0,2 % ВВП, підтверджуючи відсутність потреби у додатковій стимуляції споживчого попиту за допомогою бюджету через неспроможність пропозиції забезпечити товарною масою споживчий попит, який зростає такими високими темпами.

Отже, стає очевидним той факт, що метою бюджетної політики має стати стимулювання пропозиції за допомогою збільшення інвестиційної складової внутрішнього попиту. Особливо актуальною є підтримка пропозиції сьогодні, коли вона відчуває значний вплив, пов'язаний із підвищенням цін на енергоносії та з огляду на значну частку державного споживання у ВВП. Так, з урахуванням витрат Пенсійного фонду та інших соціальних фондів рівень державного споживання в Україні наближається до 50 % новостворюваної вартості. Хоча у розвинених країнах Західної Європи цей показник і становить близько 50 %, проте слід зважати на намагання України подолати економічне та технологічне відставання від розвинених країн. Наприклад, рівень загальних видатків державного сектору країн Східної Європи становить приблизно 41 % від ВВП. Тому на сьогодні, за рахунок дефіцитів бюджету, було б доцільно зменшити частку перерозподілу ВВП через бюджет та державні централізовані фонди, зокрема зменшивши відрахування у централізовані фонди та збільшивши норму амортизації, що надасть змогу вивільнити додаткові ресурси для інвестиційних видатків та технологічне переозброєння.

Таким чином, ключовою передумовою ефективного використання дефіцитів бюджету є стимулювання за їх допомогою одного з елементів у системі споживання (інвестиції), який відстає від іншого. При цьому дуже важливо, щоб ринок сам визначав напрями і сфери використання

Таблиця

Макроекономічні показники у 1992–2005 рр., % до ВВП

Показник	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Внутрішній попит	88,7	88,3	91,4	99,7	100,6	101,4	101	96,3	97,9	96,3	94,6	96,0	93,9	98,2
Кінцеве споживання	63,6	64,0	67,8	76,4	79,9	81,6	81,5	77,0	78,3	76,6	75,4	75,4	74,7	76,2
Валове нагромадження основного капіталу	27,1	24,3	23,5	23,3	20,7	19,8	19,6	19,3	19,7	19,7	19,2	20,6	19,2	22,0
Інвестиції в основний капітал	17,2	19,8	18,9	17,2	15,4	13,3	13,6	13,5	13,9	16,0	16,5	19,1	21,9	21,9
Запаси коштів та цінностей	7,3	12	11,8	3,4	1,9	1,6	1,2	9,2	-2,9	2,1	1	1,4	-1,4	0,2
Торговий баланс	2,0	-0,3	-3,2	-3,1	-2,6	-3,1	-2,3	-5,5	5,0	1,6	4,4	2,6	7,5	1,6
Дефіцит зведеного бюджету	-13,8	-5,1	-8,9	-6,6	-4,9	-6,6	-2,2	-1,5	0,6	-0,3	0,7	-0,2	-3,2	-1,8

Джерело: Державний комітет статистики.

інвестицій, інакше ми знову будемо наражатися на небезпеку будівництва нових “пірамід” за рахунок держави.

Література

1. *Осадчая И.* Эволюция макроэкономической теории после Кейнса // Вопросы экономики. — 2006. — № 5. — С. 5–17.
2. *Розмаинский И.* Посткейнсианская макроэкономика: основные аспекты // Вопросы экономики. — 2006. — № 5. — С. 18–32.